

Wagner vs. Tolkien

Autoři: Jonathan Witt a Jay Wesley Richards

Ukradl Bilbo Pytlík Glumovi Jeden prsten? Tolkienovští šprti nad tím dodnes nepřestávají debatovat. Zajímavější otázka ale zní: Ukradl spisovatel J. R. R. Tolkien prsten Richardu Wagnerovi?

V kapitole o prstenu z naší nedávno vydané knihy *The Hobbit Party* snášíme vše od Platóna, přes Panoptikon, Orwella, Wellse a *Sira Gawaina a Zeleného rytíře*, abychom zasadili Tolkienovu fascinaci totální mocí a prsteny moci do správného kontextu. Na tomto místě máme prostor jen k tomu, abychom se zabývali podle mnohých nejzjevnější paralelou k Tolkienovu Prstenu moci – kouzelným prstenem, ústředním motivem autoritativního operního cyklu 19. století, Wagnerova *Prstenu Nibelungů*.

Jelikož čerpali oba autoři ze severských ság a středověké německé epické básně *Nibelungenlied* (*Píseň o Nibelunzích*), mohli byste předpokládat, že Tolkien Wagnerův operní cyklus zbožňoval – byli byste však na omylu. Tolkien dílo podle všeho nesnášel 1] natolik, že zlehčoval zjevné podobnosti a jednou se nechal slyšet, že „oba prsteny jsou kulaté – a tím podoba končí.“ 2]

Rodová podoba však kvůli tomu nemizí. Edward R. Haymes šikovně shrnul styčné body v projevu před Wagnerovou společností v New Yorku:

Dovolte, abych začal krátkým příběhem.

Chamtivé stvoření menší než člověk nalezne v říčních hlubinách poklad. Odnese si jej do podzemního úkrytu, kde si jej hýčká, dokud mu poklad neukradne návštěvník z vnějšího světa. Zapřísáhne se zloděje stíhat s věčnou nenávistí. Pokladem je pochopitelně prsten veliké moci, který má na svého majitele zvláštní vliv – mimo jiné mu propůjčuje schopnost zmizet. Kvůli prstenu vypukne smrtelný boj blízkých přátel či bratrů – ve skutečnosti prsten vždy přináší svým majitelům smrt nebo nebezpečí. Na scénu vstupuje hrdina vyzbrojený mečem, který byl zlomený a následně znovu zkutý. Různé humanoidní rasy se pokoušejí kouzly i hrdinstvím získat prsten, který je nakonec s velkými oběťmi a utrpením přinesen zpět na místo svého vzniku, kde je očištěn ohněm a jeho poslední pronásledovatel hyne spolu s prstenem.

Jde o převyprávění Wagnerova čtyřdílného cyklu *Prsten Nibelungův* nebo shrnutí děje Tolkienova epického příběhu *Pán prstenů*? Ve skutečnosti jsou pravdivé obě odpovědi. 3]

Pan Haymes, jak ostatně sám uznává, umně zformuloval svá slova tak, aby zdůraznila podobnosti a zlehčila odlišnosti. U Wagnera například nalezá prsten trpaslík, nikoliv hobit, a zatímco trpaslík artefakt skutečně vytvořil, Glum pouze našel prsten vyrobený před dávnými časy zlým a nadlidským Sauronem. Haymes také nezmiňuje další starověké, středověké a moderní zdroje, které mohly Tolkiena (a v případě předmoderních i Wagnera) ovlivnit.

Od Platóna k Frodovi

Sem patří prsten neviditelnosti, využitý ke zlu v Platónově *Ústavě*, další prsten neviditelnosti ve středověké artušovské romanci *Chrétiena de Troyes Yvain, Rytíř se lvem* a četné kouzelné prsteny ochrany či nezranitelnosti v několika středověkých milostných příbězích (kupříkladu ty v *Sir Perceval z Galles*, *Sir Eglamour z Artois*, *Le Morte d'Arthur /Artušova smrt/* a zřejmě i prsten nabídnutý – a odmítnutý – hrdinou v *Siru Gawainovi a Zeleném rytíři*). 4]

Kromě nich mohlo „jeden prsten, [který] vládne všem“ ovlivnit i několik románů z úvodu 20. století, mezi něž patří *The Enchanted Castle* (Začarovaný hrad, 1907) Edith Nesbitové, kde se objevuje kouzelný prsten s jakýmikoliv magickými schopnostmi, které mu majitel přičkne (a který též činí svého nositele neviditelným) a román Tolkienova přítele z Inkoustát Charlese Williamse *Many Dimensions* z roku 1931.

Ústředním motivem Williamsova románu je kouzelný kámen, který poskytuje neobyčejnou moc – moc, která korumpuje, vymyká se kontrole a ohrožuje svět. Za další motiv v románu, který lze vykládat jako předzvěst *Pána prstenů*, lze pokládat dialog o zahazení nebezpečného předmětu do moře. Tuto myšlenku postavy v obou případech zavrhnou jako rezignaci na trvalé řešení.

Tolkien měl očividně k dispozici pro *Prsten moci* v *Pánu prstenů* bohaté zdroje inspirace, některé z nich starší než Wagner a jiné zase Tolkienovi mnohem bližší. Zajímavé tedy není, zda měl Wagnerův cyklus na Tolkiena nějaký vliv – to totiž takřka nepochybně měl, přinejmenším na podvědomé úrovni. Zajímavějším směrem zkoumání může být Tolkienova nechuť k Wagnerovu počínu a odlišnosti jejich přístupu. Odpověď na druhou otázku osvětlí i tu první, jelikož zásadní rozdíly zahrnují dvě věci, díky nimž se člověk na večírku nejspíše dostane do problémů – náboženství a politiku.

Tolkien versus Wagner

Wagner osciloval mezi ateismem a panteismem, což v jeho operách vyjadřovala postava starší a moudřejší bohyně země. Ta se tyčí nad ostatními k zániku odsouzenými bohy, kteří mají uvolnit místo věku bez náboženství – nebo alespoň věku osvobozenému od veškerého náboženství s výjimkou přirozeného.

Haymes naznačuje, že kladným Wagnerovým postavám se vede nejlépe, když následují přirozenost, zatímco Tolkienovi hrdinové často to nejlepší ze sebe projeví tehdy, když svou vůli vzdorují prstenu a touze učinit snadnou - či přirozenou - věc. Ve skutečnosti to není tak jednoduché, jelikož některé Wagnerovy postavy odmítají vlastnictví prstenu, kladná Tolkienova postava chybí, když nevěří nutkání, které bychom mohli označit za instinkt 5] a Sauronovo a Sarumanovo pohrdání přírodním světem ostře kontrastuje se schopností jej ocenit, ztělesněnou dobrými elfy a hobity.

Podle Haymese tento kontrast o mnohém vypovídá: Wagnerovo panteistické „následuj své blaho“ vs. katolík Tolkien vzhlížející k pokoře, morální kázni a transcendentní morálce, se silně vyvinutým podezřením vůči impulzům padlého lidstva. 6]

Prsten moci korumpuje absolutně

V Tolkienovu *Hobitovi* se prsten neviditelnosti, nalezený hlavním hrdinou hobitem Bilbem Pytlíkem, zprvu stává nástrojem, který má vynést svému buržoaznímu nositeli panu Pytlíku status mistrovského lupiče. V *Pánu prstenů* se z něj stává mnohem víc - prsten obdařený neobyčejnou mocí, Tolkienem využívaný jako nástroj k zamýšlení se nad tématy kontroly, klamu a smrti - aspoň potud to zní dosti wagnerovsky.

Tolkienův prsten s sebou ale nese i varování před jakýmkoliv velkolepým plánem, který se opírá o nekontrolovanou moc *všechno zařídit*. Román samozřejmě rozvíjí mnohé motivy, ale nebudeme nijak přehánět, když za ústřední politickou myšlenku knihy označíme pokušení obsažené v prstenu - tedy že „všechna moc korumpuje, a absolutní moc korumpuje absolutně,“ jak to podal lord Acton. Moudří mezi svobodnými národy Středozemě se tohoto nebezpečí obávají dokonce natolik, že se rozhodnou riskovat vše v zoufalém tahu: raději se pokusit prsten zničit, než ho použít proti nepříteli, ztělesněnému zlu Sauronovi. Toto rozhodně wagnerovsky nezní. Nacisté ho ostatně nectili jen tak pro nic za nic.

Sex a svobodný hobit

Esej Alexe Rosse z *The New Yorker* upozorňuje na další rozdílnosti mezi Tolkienem a Wagnerem. Ross obviňuje Tolkiena z odstranění „nejdůležitější vlastnosti“ Wagnerova prstenu, totiž že „jej může vykovat jedině ten, kdo se provždy vzdá lásky.“ Následně označuje Tolkienův román za sexuálně neprůhledný a nakládání s přitažlivou mocí prstenu za psychologicky ochuzené:

Je to prstýnek, který probouzí v srdcích lidí i hobitů žádost. Co po něm popravdě lidé chtějí? Závídí snad Sauronovi jeho luxusní život v bejváku v nejvyšším patře Barad-dûr? Tolkien utlumuje romantický prvek středověkých příběhů a my se dostáváme do sebezapírajícího hájemství anglikánského modernisty T. S. Eliota. Prsten je nekonečnou noční můrou, která lidi bez zjevného důvodu přitahuje. Probouzí žádost, ale neposkytuje žádné uspokojení.

Katolík Tolkien by jistě překvapeně povytáhl obočí nad zjištěním, že psychologická oblast sebepopření a sebedestruktivní iracionální žádostivost je jedinečným prvkem anglikánské modernistické literatury. Ortodoxní Fjodor Dostojevskij a *Peklo* středověkého italského katolického básníka Dante Alighieriho se nabízejí jako očividné protiargumenty. Důležitější ale je, že se Rossovi jeví přitažlivost moci pro moc samotnou obtížně pochopitelnou a nezajímavou, a namísto toho dává přednost Wagnerovu užití prstenu k „osvětlení rozmanitých silných, zmatených a příliš lidských vztahů.“ Jako by se snažil říct, že okouzlení mocí pro ni samotnou je lidské přirozenosti cizí – nebo přinejmenším dosti nezajímavé.

Alex Ross upřednostňuje Wagnerovy motivy: „Alberich uková prsten teprve potom, co rýnské panny odmítnou jeho dvoření. Wotan se jím stane posedlý následkem svého manželství bez lásky a ponoří se do práce.“ Aha, takže Tolkienovo provinění spočívá v tom, že z *Pána prstenů* neudělal telenovelu sledující osudem stíhané milostné životy lidí, elfů, trpaslíků, hobitů, čarodějů, orků, entů a tak vůbec. 7] Ne že by snad běžný materiál milostných odpoledních telenovel nemohl zplodit i vysoké umění. Může. Jde však skutečně o jediné řádné zaměření vysoké kultury? Lidé s modlářským chápáním lidské sexuality to tak mohou cítit, ale Tolkien tento bídny náhled nesdílel.

Překročení Wagnera

Ross pokračuje ke shrnutí a vysvětlení rozuzlení Wagnerova Prstenu: „Hybný mechanismus celého mýtu – víra ve vyšší a nižší moc, hierarchii, řády – se hroutí spolu se stěnami Valhally. To možná rozzlobilo Tolkiena nejvíc – Wagner napsal šestnáctihodinovou mytickou operu, jen aby na konci vyhodil celý mýtus od základů do vzduchu.“

Pravda, estetická nesrozumitelnost takového projektu se nemusela Tolkienovi líbit – ne snad přímo to, že Wagner „vyhodil celý mýtus od základů do vzduchu,“ ale že Wagnerova nadpozemskost je zcela falešná, zbavená transcendence. Tolkien prostřednictvím víry v transcendentního Boha chápal, kde hledat zdroj skutečné nadpozemskosti. Také chápe kořen žízně po moci pro ni samotnou: touhu udělat ze sebe boha a dosadit se na Boží trůn.

Poznámky:

1] Humphrey Carpenter, *J.R.R. Tolkien: A Biography* (1977; repr., New York: Houghton Mifflin, 2000). Carpenter píše, že Tolkien „těšil své přátele přednášením z *Beowulfa*, *Perly* a *Sira Gawaina a Zeleného rytíře* a vzpomínal na hrůzné úryvky ze severské *Völsungasagy* s letnými narážkami na Wagnera, jehož výkladem mýtů pohrdal.“ (str. 54.)

2] Tolkien to Allen & Unwin, 23. února 1961 v *The Letters of J.R.R. Tolkien*, ed. Humphrey Carpenter (New York: Houghton Mifflin, 2000), str. 306. Ve své biografii Tolkiena Carpenter poznamenává: „Srovnání jeho Prstenu s Wagnerem a *Nibelungenlied* Tolkiena vždy zlobilo.“ *J.R.R. Tolkien: A Biography*, str. 206.

3] Edward R. Haymes, “*The Two Rings: The Lord of the Rings; The Ring of the Nibelung*,” projev před Wagner Society of New York, New York, 4. ledna 2004.

4] Pro argument, že prsten nabízený Gawainovi měl mocné ochranné vlastnosti, viz Jessica Cooke, "The Lady's 'Blushing' Ring in *Sir Gawain and the Green Knight*," *Review of English Studies* 49, č. 193 (1998): str. 1-8.

5] V jednom momentu se Sam neřídí svým správným tušením zůstat s Frodem, i když se ten zdá být mrtvý. Samovo tušení však bylo formováno dlouhou a věrnou službou – dobrý zvyk, spíše než přirozený instinkt.

6] Podle Toma Shippeyho není pravděpodobné, že by si něco jako hobité, oslavovaní pro svou pokoru, mohlo „vůbec najít cestu do Wagnerova pojetí mýtu.“ Shippey se zabývá i kontroverzním tématem Wagnerova údajného antisemitismu a využitím Wagnera nacisty: „Může či nemusí být možné omluvit Wagnera za využití jeho díla nacisty po jeho smrti, ale z Tolkienova pohledu, možná ještě více než z našeho, spočívaly zárodky hrůzy v Siegfriedově nenucené a přijímané brutalitě (zejména proti zranitelné postavě trpaslíka), ve zobrazování božsko/hrdinského světa neustále ohrožovaného prohnány, kradnými zakrslými postavami, ideologicky tak snadno přetvořitelnými v *Untermenschen* – podlidi. Přinejmenším bychom měli říci, že Tolkien a Wagner stáli na opačných stranách velké propasti vytvořené dvěma světovými válkami a událostmi s nimi spojenými... Pokud si Tolkien od Wagnera něco vypůjčil, nebylo to možná o mnoho víc než myšlenka, že s Prstenem moci lze něčeho dosáhnout, čehosi důležitějšího a obtížnějšího významem, než tomu bylo v dávném zdroji, ale zároveň rozhodně nikoliv toho, co s ním udělal Wagner.“ (Tom Shippey, "The Problem of the Rings: Tolkien and Wagner," *Roots and Branches: Selected Papers on Tolkien by Tom Shippey* [Zollikofen, Switzerland: Walking Tree Publishers, 2007], str. 113).

7] Když se nad tím tak zamýšlím, enti opravdu *jsou* stíhaní osudem. Pak tu máme také okouzlení Eówyn Aragornem, Červivcovy nečisté záměry s Eówyn a romantické vztahy Aragorna a Arwen, Eówyn s Faramirem a Sama Křepelky s Růžou Chaloupkovou. Žádný z nich však nekončí zapovězenou láskou. Pro tu musíme jít do *Silmarillionu*, kde nás možná překvapí, že autor, který si vzal svou milovanou po nuceném několikaletém odloučení a měl s ní čtyři děti, vlastně o Erótovi něco málo věděl.

Úvaha Jonathana Witta a Jana Wesleyho Richardse *Tolkien, Wagner, and the Rings of Power* vyšla na webu *The Imaginative Conservative* 16. prosince 2014.